

Мамаєв Ілля Олександрович

*молодший науковий співробітник НДІ правового забезпечення
інноваційного розвитку НАПрН України*

***ЕКОНОМІЧНА СТІЙКІСТЬ ДЕРЖАВИ ТА РОЛЬ КЛАСТЕРІВ У ЇЇ
ЗАБЕЗПЕЧЕННІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ***

Наукова робота присвячена питанню забезпечення економічної стійкості в умовах воєнного стану. Розглянуто організаційні, економічні та юридичні заходи, які вже були здійснені державою. Окреслюються актуальні економічні проблеми та перепони для підприємців. Окремо аналізується внесок кластерів та IT спільнот до забезпечення економічної стійкості держави. Розглядаються проблеми релокації підприємств та державні заходи для спрощення цього процесу.

Ключові слова: воєнний стан, економічна стійкість, кластери, релокація підприємств.

Mamaiev Illia

*Research Assistant of Scientific and Research Institute of Providing
Legal Framework for the Innovative Development of NALS of Ukraine*

***ECONOMIC SUSTAINABILITY OF THE STATE AND THE ROLE OF
CLUSTERS IN ITS PROVISION IN CONDITIONS OF MARTIAL LAW***

Scientific work is devoted to the issue of ensuring economic sustainability in a martial law. The organizational, economic and legal measures that have already been carried out by the state are considered. Actual economic problems and obstacles for entrepreneurs are outlined. Separately analyzes the contribution of clusters and IT communities to ensure the economic sustainability of the state. Problems are considered to relocate enterprises and state measures to simplify this process.

Key words: martial law, economic sustainability, clusters, relocating enterprises.

Російське вторгнення, що відбулося 24 лютого 2022 року, поклало початок активним воєнним діям у багатьох областях України та призвело до запровадження воєнного стану на всій території нашої держави. Якщо відкинути цілком реальні

людські витрати, війна має також й серйозні економічні наслідки – пошкодження інфраструктури, скорочення працездатного населення, інфляцію, дефіцит, невизначеність, накопичення боргу та порушення нормальної економічної діяльності. Й, навіть коли війни підвищують деякі формальні показники попиту, зайнятості, чи виробництва оборонного сектору, слід усвідомлювати, що такі «економічні вигоди» є пустими через «помилку розбитого вікна» – усі гроші, витрачені на зброю чи відбудову зруйнованих міст (тобто «ремонт розбитого вікна»), могли б бути використані для покращення освіти, науки чи охорони здоров'я [1]. Оскільки економічна стійкість держави є важливим "фронтом" на рівні з воєнним та дипломатичним, продовження стабільної роботи цивільних підприємств повинно бути необхідною державною ціллю.

Слід визнати, що в умовах відкритого збройного нападу, держава змогла втримати економічну систему від колапсу та забезпечити її відносну стійкість: безперебійно працюють платіжні системи; продовжується нарахування соціальних виплат; налагоджується логістика поставок (зокрема до великих міст, хоча в зонах бойових дій це й досі залишається колосальною проблемою); в міру можливостей без перебоїв працюють енергетика, зв'язок, комунальні служби. Згуртованими зусиллями волонтерів підтримуються безпрецедентні за чисельністю потоки біженців та переселенців. Окремої уваги заслуговує й потужна міжнародна підтримка, залучена державою для подолання утвореної кризи [2].

Працюючи на випередження, уряд утворив «Фонди відновлення України», спрямовані як на підтримку армії, так і на подолання післявоєнних проблем. Такими фондами стали: Фонд підтримки армії, Фонд підтримки малого та середнього бізнесу, Фонд відновлення та трансформації економіки, Гуманітарний фонд, Фонд обслуговування та погашення державного боргу, Фонд відновлення майна та зруйнованої інфраструктури [3].

Активно працює й законодавчий орган держави, яким було оперативно прийняту низку нормативно-правових актів, що мають сприяти економічній стійкості України та мінімізації негативних наслідків від війни. Зокрема, можна виокремити такі закони як: 7137-д (що передбачає заходи для стримання

підвищення цін на пальне, а також запроваджує значні податкові пільги для підприємців, включаючи добровільну сплату єдиного податку для ФОП 1-ї та 2-ї груп), № 7154 (щодо зупинення вчинення виконавчих дій, стягувачами за якими є РФ або пов'язані з нею особи), № 7144 (щодо спрощення екологічного законодавства для ліквідації наслідків збройної агресії та бойових дій під час та після воєнного стану), № 7166 (про удосконалення порядок та способів виконання повноважень учасників бюджетного процесу для фінансового забезпечення першочергових потреб держави щодо відсічі збройної агресії, забезпечення нацбезпеки та соцзахисту громадян), № 7160 (про визначення особливості трудових відносин в умовах воєнного стану), № 7038-д (щодо підвищення ефективності справляння рентних платежів з видобування корисних копалин) [4], № 3793 (про підтримку українського експорту шляхом посилення ролі Експортно-кредитного агентства та розширення сфер підтримки вітчизняного експорту) [5], тощо.

Разом з тим, варто окреслити серйозні економіки виклики, з якими Україна зіткнулася в умовах війни: [6]

1) Наша економіка стрімко падає – згідно оцінкам багатьох промисловців, включно з професійними аналітичними агенціями, в перші 3 тижні зупинили роботу від 60 до 80% підприємств країни.

2) Для продовження виробництва, й особливо, в так званих критичних індустріях, існує маса проблем – від вступу в дію форс-мажорних обставин постачальників, проблем з закупівлею валюти для імпорту й до релокації персоналу. Але найбільш вузькими місцями стали ланцюги постачань (supply chains) й це особливо критично це для імпорту промислових товарів.

3) На цьому фоні різко проявилась нестача професіоналів на всіх рівнях. В нас й досі не встановлений надійний контакт з центральними органами виконавчої влади, які хоча б трохи орієнтували, що відбувається на економічному фронті і як діяти акторам ринку. «Засекретились» існуючі аналітичні центри. Спроба розібратись з логістикою й надати який-небудь толковий огляд загальної ситуації з чіткими рекомендаціями показала майже повну відсутність таких експертів.

У зв'язку з тим, що представники бізнесу наголошують на відсутності достатньої координації між підприємцями та владою, Кластерний комітет платформи Industry4Ukraine створив штаб «Кластери України», який має мобілізувати всі виробничі кластери для подолання зазначених проблем. Зокрема, завдання штабу передбачають визначення пріоритетних проблем в регіонах, які ведуть бойові дії та раціональний розподіл функцій та завдань в кластерах між регіонами та критичними галузями [7].

Тісна координації та партнерські зв'язки учасників кластеру роблять можливим отримання значно більше користі у стислий термін. Спільна дія учасників кластера дозволяє забезпечувати підприємствам більший зиск порівняно з тим, який би вони могли отримувати, якщо б працювали відокремлено один від одного (тобто забезпечує синергічний ефект). І, серед іншого, кластер надає підприємцям нові можливості та переваги для систематизації проблем, які виникають, вибору шляхів їх подолання [8]. Наведені переваги мають бути особливо корисними в існуючих умовах, коли оперативне визначення та подолання проблем є критично важливим для економічної стійкості окремих підприємств та держави в цілому.

Асоціація «Підприємств промислової автоматизації України» (АППАУ) запустило ініціативу Clusters4Ukraine, місією якої є налагодження широкої співпраці між європейськими та іншими світовими спільнотами й українськими кластерами промислових та хайтек секторів в забезпеченні життєдіяльності критичних індустрій (а саме галузі, які забезпечують населення товарами першої необхідності, такі як продовольство, ліки, одяг, тощо; та об'єкти критичної інфраструктури). Серед іншого ініціатива Clusters4Ukraine передбачає: 1) Евакуацію/релокацію МСП, учасників кластерних спільнот і їх сімей у безпечні регіони країни; 2) Організацію/підтримку виробництва критичних індустрій та інфраструктури (поставка комплектуючих, продуктів, окремих технологій, технічна допомога); 3) Інтеграцію/зв'язок із місцевими адміністраціями та іншими координаторами гуманітарної допомоги на місцях; 4) Переорієнтацію та адаптацію

ресурсів промислових та хайтек МСП до нових викликів; 5) Налагодження логістики для гуманітарної допомоги постраждалим [9].

Особливо перспективними у цьому питанні можуть виявитися ІТ кластери, що є доволі популярними суб'єктами інноваційної інфраструктури на території України. Враховуючи більш «віртуальний» характер їхньої діяльності, вони мають зіткнутися з меншим обсягом проблем, ніж промислові чи аграрні кластери, що вирізняються стійкою пов'язаністю з географічним розташуванням своїх учасників.

Як приклад буде розглянутий Харківський кластер інформаційних технологій (Харківський ІТ кластер), що був зареєстрований в липні 2015 року з кодом КВЕД 94.99 «Діяльність інших громадських організацій, н. в. і. у.» в якості основного виду діяльності, що дозволяє широко трактувати можливості зайняття ними господарською діяльністю. Завдяки проведенню заходів на зразок тренінгів, курсів, воркшопів тощо ІТ кластер був спрямований на надання інноваційним підприємствам та усім бажаючим інформаційно-комунікативних, освітніх та консалтингових послуг. Також ІТ кластером було створено центр юридичної і правової підтримки для ІТ-компаній м. Харкова «IT Legal Support», який надає юридичні консалтингові послуги та юридичну підтримку. Нарешті, ІТ кластер був наділений фактичною можливістю зі здійснення функцій своєрідного майданчику або біржі, де зустрічаються клієнти та учасники кластеру, які можуть надавати один одному різний спектр послуг, у тому числі фінансових [10].

На сьогоднішній день Харківський ІТ кластер не припинив свою роботу, а на офіційному сайті продовжують публікуватися актуальна та корисна інформація. Серед іншого були опубліковані авторські поради про правила безпеки в «непевні часи»; перелік посилань на верифіковані джерела інформації (зокрема щодо руху транспорту та роботи інфраструктурної галузі); інформація щодо безкоштовної евакуації людей. Учасники кластеру, такі як Харківська ІТ-команда NIX, активно залучають партнерів до спонсорства ЗСУ, дбають про кібербезпеку та безпеку на інформаційному фронті, продовжують підтримку та допомогу як власних співробітників, так й інших осіб. Використання потужностей кластерної

платформи допомагає розповсюджувати відповідну інформацію та координувати співробітництво й благодійні ініціативи з більшою кількістю партнерів [11].

Діяльність продовжує й вже загаданий «IT Legal Support», яким було опубліковано юридичні поради для громадяни України та біженців, що залишають Україну через війну. Відповідно до офіційного сайту, компанія також продовжує й надання юридичних консультацій, пов'язаних з актуальними подіями [12].

Так, оскільки ІТ компанії є менш залежними від релокації, вони мають більші можливості для скорішого відновлення власної діяльності. Великий внесок у пристосованість до екстремальних ситуацій внесла й пандемія COVID-19, що вимусила багато компаній адаптуватися до дистанційного режиму роботи. Враховуючи, що ІТ індустрія України є третьою за обсягом експортних доходів країни, вона має змогу справляти позитивний вплив на наповнення державного бюджету. Нарешті, лише за перші 10 днів війни українські ІТ компанії сплатили 352 млн грн на гуманітарні цілі, 183 млн грн податків авансом та 175 млн грн на підтримку ЗСУ [13].

Більш серйозним викликом залишається переміщення «фізичних» виробничих потужностей, які були розташовані на небезпечних територіях та наразі вимушені припинити свою роботу. Позитивним кроком для вирішення цієї проблеми є запровадження Програми Міністерства економіки України щодо тимчасового переміщення підприємств з постраждалих регіонів. Зазначена Програма має сприяти збереженню виробничого і трудового потенціалу України і орієнтована на усі підприємства, які виявлять відповідне бажання через заповнення онлайн-форми. Держава зі свого боку пропонує створення умов для забезпечення безкоштовного переїзду до місця тимчасового переміщення, а також для підбору відповідних площ для розміщення виробництва; переміщення та розселення персоналу; та підбору працівників в місці дислокації після переїзду [14].

Станом на 21 березня було подано вже 898 відповідних заявок, з яких вже 40 українських підприємств було переміщено, а 18 повністю відновили свою роботу на новому місці [15]. Разом з тим найближчим часом потужності ще 299 компаній буде доправлено до нового місця роботи. Планове використання Укрзалізниці та

АТ «Укрпошта» значно спрощує вирішення цього непростого завдання та було б неможливим без державних ініціатив. Окрім того, КМУ підтримав постанову, якою зобов'язав АТ «Укрпошта» безоплатно перевозити майно українських компаній, а автотранспорту компанії та її субпідрядників було надаватиметься право позачергового проїзду через блокпости та можливість безлімітної заправки паливом на АЗС.

Інструментом для ефективного відновлення роботи підприємств на новому місці є утворення галузевих кластерів. Так, заступник голови Закарпатської ОВА відзначив, що підприємства різних типів згуртовуються у межах відповідних кластерів: деревообробна або меблева галузь спрямовуються в Тячівський і Рахівський райони, текстильна – до Виноградівського району, тощо [16]. Продумане розташування переміщених підприємств у згуртованих кластерах має сприяти якомога раціональнішому використанню їх потужностей у локальних виробничих системах.

Нарешті, окремі кластери забезпечують стійкість держави не лише завдяки продовженню нормальної економічної діяльності, а й завдяки прямої допомоги ЗСУ. Одним з прикладів успішної релокації є харківське підприємство, яке переїхало на захід України та об'єдналося із місцевим бізнесом у «Львівський оборонний кластер». Повний цикл виробництва бронезилетів для військових організували на кількох підприємствах, виробництво яких раніше не було пов'язане з війною. Активну допомогу з пошуку матеріалів для бронезилетів надають й бізнесмени-волонтери, що виявили бажання співпрацювати з кластером. Міністерство оборони України вже засвідчило готовність приймати відповідну допомогу й першу партію бронезилетів вже передали на передову [17].

Отже, слід визнати, що руйнівна війна висуває безпрецедентні виклики до держави та підприємців. Оскільки економічна стійкість держави прямо впливає на здатність держави продовжувати військові дії та будувати плани щодо післявоєнного відновлення, забезпечення роботоздатності цивільних підприємств має бути одним з основних державних пріоритетів. В тезах було відзначено чимало ефективних дій з боку державної влади. Разом з тим представники бізнесу

наголошують на необхідності більшої координації з урядом, зокрема отримання глибшої поінформованості та аналітики щодо актуального стану справ. Кластери та приватне співробітництво мають стати ключом до успіху, особливо при релокації підприємств та відбудови нових ланцюгів поставок та локальних виробничих систем. У свою чергу державі слід продовжувати та спрощувати процес релокації підприємств, а також заохочувати їх до утворення кластерів (організаційними рішеннями, юридичними нормами, інформаційними заходами, тощо).

ЛІТЕРАТУРА

1. Pettinger T. Economic impact of war. *Economics Help*. 24.02.2022. URL: <https://www.economicshelp.org/blog/2180/economics/economic-impact-of-war/>.
2. Жаліло Я. Як забезпечити стійкість економіки в умовах війни. *Економічна правда*. 06.03.2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/03/6/683364/>.
3. Фонди відновлення України. Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/gromadskosti/fondi-vidnovlennya-ukrayini>.
4. Гришанова Н. Які важливі закони прийнято під час засідання Верховної Ради 15 березня. *Liga Zakon*. 15.03.2022. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/209984_yak-vazhliv-zakoni-priynyato-pd-chas-zasdannya-verkhovno-radi-15-bereznya.
5. Надтока С. Рада ухвалила законопроект про підтримку українського експорту. *Корреспондент.net*. 24.03.2022. URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/4460109-rada-ukhvalyla-zakonoproekt-pro-pidtrymku-ukrainskoho-eksportu>.
6. Юрчак О. Мобілізація професіоналів – як? *Платформа Industry4Ukraine*. 16.03.2022. URL: <https://www.industry4ukraine.net/publications/mobilizacziya-profesionaliv/#more-3994>.

7. Ініціатива Кластери України – Clusters4Ukraine. *Платформа Industry4Ukraine*. 02.03.2022. URL: <https://www.industry4ukraine.net/publications/inicziatyva-klastery-ukrayiny-clusters4ukraine/>.
8. Розгон О. В. Застосування кластерного підходу для економічного розвитку ОТГ. *Актуальні правові проблеми інноваційного розвитку агросфери: збірник матеріалів науково-практичної конференції* (м. Харків, 20 лист. 2020 р.). Харків : Юрайт, 2020. С. 227–231. URL: https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2020/20.11.20/ActualLawIssues20_54.pdf.
9. Clusters 4 Ukraine – Мобілізація кластерних можливостей для перемоги України. *Асоціація підприємств промислової автоматизації України*. 2022. URL: <https://matchmaking.appau.org.ua/clusters4ukraine/>.
10. Глібка С. В. Атаманова Ю. Є., Черкасов О. В. та ін. Аналіз правового регулювання діяльності інноваційних структур, підтримки малого та середнього підприємництва в Україні (регіональний аспект) / за ред. С. В. Глібка. Розділ 2.1.3 – ІТ кластери. Харків : Право, 2018. С. 32–33. URL: https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2018/AnalizPRInn_2018/AnalizPRInn_2018_10.pdf.
11. Громадська спілка «Харківський кластер інформаційних технологій» (сайт Харківського ІТ Кластера). URL: <https://it-kharkiv.com/news/>.
12. Сайт Legal Support. URL: <https://legal-support.top/>.
13. Українські ІТ компанії зібрали у перші дні війни 710 млн грн. *IT Ukraine Assosiation*. 11.03.2022. URL: <https://itukraine.org.ua/ukrainian-it-companies-donated-24.5-million-dollars-during-the-first-10-days-of-the-war.html>.
14. Триває програма щодо тимчасового переміщення підприємств з постраждалих регіонів. *Веб-сайт Міністерства економіки України*. 11.03.2022. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=f2e7d697-8bff-424f-a036-8bf0285a699d&title=TrivaProgramaSchodoTimchasovogoPeremischenniaPidprimstvZPostrazhdalikhRegioniv>.

15. Уряд забезпечує масовий переїзд підприємств на безпечну територію для збереження промислового потенціалу України. *Веб-сайт Міністерства економіки України*. 21.03.2022. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=483e8c3f-871b-4ccb-85aa-daa344535413>.

16. Романюк Л. Майже 60 українських підприємств вирішили перенести свої виробництва на Закарпаття. *Суспільне*. 14.03.2022. URL: <https://suspilne.media/217529-majze-60-ukrainskih-pidpriemstv-virisili-perenesti-svoi-virobnictva-na-zakarpatta/>.

17. Бізнесмени-волонтери налагодили масове виробництво бронежилетів для ЗСУ. *Радіо Свобода*. 18.03.2022. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-skhemy-biznesmeny-vyrobnytstvo-bronezhylety-zsu/31759268.html>.

REFERENCES

1. Pettinger T. (2022). Economic impact of war. *Economics Help*. 24.02.2022. Retrieved from <https://www.economicshelp.org/blog/2180/economics/economic-impact-of-war/> [in English].

2. Zhalilo Ya. (2022). How to ensure the stability of the economy in times of war. *Economic truth*. 06.03.2022. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/03/6/683364/> [in Ukrainian].

3. Reconstruction Funds of Ukraine. *Government portal*. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/gromadskosti/fondi-vidnovlennya-ukrayini> [in Ukrainian].

4. Hryshanova, N. (2022). What important laws were adopted during the meeting of the Verkhovna Rada on March 15. *League Act*. 15.03.2022. Retrieved from https://jurliga.ligazakon.net/news/209984_yak-vazhliv-zakoni-priynyato-pd-chas-zasdannya-verkhovno-radi-15-bereznya [in Ukrainian].

5. Nadtoka, S. (2022). Rada passed a bill to support Ukrainian exports. *Correspondent*. 24.03.2022. Retrieved from <https://ua.korrespondent.net/ukraine/4460109-rada-ukhvalyla-zakonoproekt-pro-pidtrymku-ukrainskoho-eksportu> [in Ukrainian].

6. Yurchak, O. (2022). Mobilization of professionals - how? *Platform Industry4Ukraine*. 16.03.2022. Retrieved from <https://www.industry4ukraine.net/publications/mobilizacziya-profesionaliv/#more-3994> [in Ukrainian].
7. Clusters of Ukraine Initiative - Clusters4Ukraine. *Platform Industry4Ukraine*. 02.03.2022. Retrieved from <https://www.industry4ukraine.net/publications/inicziatyva-klastery-ukrayiny-clusters4ukraine/> [in Ukrainian].
8. Rozghon, O. V. (2020). Application of the cluster approach for economic development of OTG. *Current legal issues of innovative development of the agrosphere: Proceedings of Scientific and Practical Conference*. Kharkiv : Yurait, 227–231. Retrieved from https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2020/20.11.20/ActualLawIssues20_54.pdf [in Ukrainian].
9. Clusters 4 Ukraine – Mobilizing cluster opportunities for Ukraine's victory. (2022). *Association of Industrial Automation Enterprises of Ukraine*. Retrieved from <https://matchmaking.appau.org.ua/clusters4ukraine/> [in Ukrainian].
10. Hlibko, S. V. Atamanova, Yu. Ye., Cherkasov, O. V. etc. Analysis of the legal regulation of innovation structures, support for small and medium enterprises in Ukraine (regional aspect) ed. S.V. Hlibko. Section 2.1.3 - IT clusters. Kharkiv: Pravo, 2018, 32–33. Retrieved from https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2018/AnalizPRInn_2018/AnalizPRInn_2018_10.pdf [in Ukrainian].
11. Public Union "Kharkiv Cluster of Information Technologies" (website of the Kharkiv IT Cluster). Retrieved from <https://it-kharkiv.com/news/> [in Ukrainian].
12. Legal Support Website. Retrieved from <https://legal-support.top/> [in Ukrainian].
13. Ukrainian IT companies raised UAH 710 million in the first days of the war. *IT Ukraine Assosiation*. 11.03.2022. Retrieved from <https://itukraine.org.ua/ukrainian-it-companies-donated-24.5-million-dollars-during-the-first-10-days-of-the-war.html> [in Ukrainian].

14. The program on temporary relocation of enterprises from the affected regions is underway. *Website of the Ministry of Economy of Ukraine*. 11.03.2022. Retrieved from <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=f2e7d697-8bff-424f-a036-8bf0285a699d&title=TrivaProgramaSchodoTimchasovogoPeremischenniaPidprimstvZPostrazhdalikhRegioniv> [in Ukrainian].
15. The Government ensures the mass relocation of enterprises to a safe area to preserve Ukraine's industrial potential. *Website of the Ministry of Economy of Ukraine*. 21.03.2022. Retrieved from <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=483e8c3f-871b-4ccb-85aa-daa344535413> [in Ukrainian].
16. Romaniuk, L. Almost 60 Ukrainian companies have decided to move their production to Transcarpathia. *Public*. 14.03.2022. Retrieved from <https://suspilne.media/217529-majze-60-ukrainskih-pidpriemstv-virisili-perenesti-svoivirobnictva-na-zakarpatta/> [in Ukrainian].
17. Businessmen-volunteers established mass production of bulletproof vests for the Armed Forces. *Radio Liberty*. 18.03.2022. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/news-skhemy-biznesmeny-vyrobnyststvo-bronezhylety-zsu/31759268.html> [in Ukrainian].